

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор”
в професионално направление 2.3. Философия – Етика (социални изследвания на
пола)

Автор: **Гергина Йорданова Теофилова**

Рецензент: **доц. д-р Тодор Тодоров**, СУ „Св. Климент Охридски”

***Тема: „Множествената дискриминация на мюсюлманката по пол и
религиозна принадлежност. Предизвикателствата пред жените
бежанци, изповядващи исляма”***

Предложеният дисертационен труд разглежда сложна, обемна тема, отваряща множество посоки пред изследването. Освен това проблемите, поставени от авторката, имат изключителна актуалност и многоизмерност. Това, разбира се, има своите предимства, но крие и рискове, които в случая очевидно са в ущърб на текста. Трябва да се има предвид особената ситуация на докторантката, останала без научен ръководител и тази липса личи на методологично, структурно и съдържателно равнище, въпреки старанието и прилежността, с които тя се е опитала да изпълни оптимално работата си. Ще си позволя да започна рецензията с няколко важни критични бележки към текста, преди да премина към по-подробното разглеждане на съдържанието му.

Дисертацията се състои от 236 страници текст и библиография от 118 заглавия на български и английски език. Още самата постановка на проблема в заглавието и по-нататъшното структуриране на труда, показват липса на достатъчно ясна и определена посока, фокус и рамка на изследването, което в този смисъл се опитва на обхване и обедини твърде широка гама от проблеми. От една

страна се разглежда дискриминацията на жените мюсюлманки в родните им страни, от друга – предизвикателствата, пред които те се изправят в приемните страни, където търсят убежище. И тук, според мен, е най-сериозният недостатък на изследването – отсъствието на критичния нюанс, пределно общият фон, в който „плува“ темата. Говори се за дискриминацията на мюсюлманките в исляма, без да се отличават достатъчно конкретните исторически, културни и политически реалии в отделните страни и региони, където се изповядва тази религия. Ислямът е представен преди всичко нормативно през корана и респективно шариата, като че ли всички мюсюлмани живеят в един халифат с общо законодателство и културно-социални практики. Не са отчетени различията в положението на жената, които без съмнение не са еднотипни в Саудитска Арабия и Сирия, в Индонезия и Мароко и т.н. Същото се отнася и до отношението към бежанците мюсюлмани в различните европейски страни, като че ли няма разлика между културните и политически реалии в Германия, Холандия, Унгария и България.

Същият дефект носи и една от основните тези на представената работа: толерантността на Европа и Европейския съюз към другите и чужденците, която е припозната като черта и на българския менталитет и култура. В този смисъл дисертацията не успява да отговори адекватно на актуалността на темата. Запознатият с проблематиката читател е изкушен да помисли, че аргументиран по подобен начин текст би бил релевантен преди десет или най-малко пет години. Не е разгледана достатъчно сериозно реалната, противоречива ситуация на бежанците и мигрантите в Европа, която не просто раздели и противопостави европейската общност, но заплашва буквално да разглоби Европейския съюз. В този контекст твърденията за категоричната, дадена по дефиниция, толерантност и отвореност за приемане на другия в европейските страни и България, звучи неадекватно към актуалното, сложно състояние на проблема. Развитието на сюжета с мигрантите мюсюлмани от последните години, особено в някои страни

(включително България), със сигурност заслужава по-обстоятелствен анализ. Съзнавам, че задълбоченото разглеждане на проблема във всичките му посоки и нюанси, в цялата му мозаечност и противоречивост, трудно може да се побере в рамките на една докторска дисертация, но пък тя можеше в такъв случай да бъде ограничена и концентрирана в най-ценната и централната си част, а именно в изследването на интеграцията и опита на бежанските мюсюлманки в България, за което авторката е провела и собствено теренно проучване в Дома за временно настаняване на чужденци в село Бусманци. Не става съвсем ясно и какъв е критерият при избора на основните използвани автори и изследвания, някои от които некоректно са посочени като метод на дисертационния труд.

Тук е мястото да подчертая, че вината за тези и други неточности и слабости на представения за защита текст, не следва да се търси изключително у авторката, която е положила изключително старание, усилие и внимание при изграждането на работата си, а в отсъствието на ръководител или консултант, избран от съответната катедра, който да ѝ е от помощ при очертаването на рамката на разглеждания проблем, при изграждането на методология, подход и структуриране на дисертацията. Това поставя и журито в малко особено положение, така че самата защита, отговорите на критиките и въпросите, както и възможността за допълнителен разговор с докторантката, добиват по-голяма тежест при оценяването на нейния труд и способности, както и на достойнствата на представеното изследване.

Текстът започва с въведение, което представя интердисциплинарния характер на дисертацията, посочва използваните методи, автори и литература (част от последните са изредени като методи). Тук авторката заявява, че ще проведе „холистично проучване на огромен материал в различни области“, чрез съпоставително изследване (стр. 4). Като основен обект е изведена мюсюлманката,

но „идеята за жената е по-скоро фокус, през който са разгледани важни проблеми (с религиозен, политически и нравствен характер) на ислямския и на глобалния свят“ (стр. 4). Това твърдение издава липсата на ясен център, теза и обект на изследването, както и на отграничен, точно дефиниран контекст. Липсва също и преглед на изследванията по темата дотук. Същност въведението акцентира най-вече върху актуалността и значимостта на поставяните проблеми.

Следва глава, посветена на идентичността, която ще играе решаваща роля като понятие и ключ по-нататък в текста. Разгледани са различни теории и тези на автори, вариращи от Ницше и Хабермас до Таня Неделчева и Силвия Минева. Главата е интересна и богата, на места изключително задълбочена, но стои като автономен текст, някак мозаично скачен с основното тяло на труда. Като че ли цялата дисертация е изградена по този начин, поставят се интересни теми, но липсва композиционна и съдържателна кохерентност, отсъства същностна връзка, спояваща текста в цялостно, целенасочено проучване. По-скоро сюжетът е построен върху няколко тематични блока, които на места се пресичат и допълват.

Така темата за идентичностите е последвана от изследване на Евробарометър за видовете дискриминация, което би трябвало да очертае инструментално решаващата за този труд, типология на дискриминациите. Принципно много уместна и важна глава, с огромния недостатък обаче, че изследването на Евробарометър е от 2008 година (7 години преди кризисната вълна от бежанци и мигранти). Тоест адекватността спрямо актуалния, изключително динамичен характер на проблематиката, в случая изостава с 10 години.

Нататък текстът се движи през темите за стереотипите и типизациите, кроскултурната чувствителност и различието, толерантността, за да стигне до постмодерната етика в глобалния свят. Тези глави представляват едно своеобразно

теоретично ядро на изследването, описващи възможните отношения и възприятия на другия откъм *отсам*. Следват няколко глави, третиращи проблематичното място на жените откъм *оттатък*, т.е. в контекста на исляма. Затова и авторката е сметнала за уместно да включи една глава „Общ преглед на исляма“ (стр. 133-177). Тези четиресет и четири страници имат амбициозната цел да представят някои съществени, нормативни и общи специфики на ислямския светоглед и манталитет. Така тази и следващите две глави изграждат второто теоретично ядро на работата, ангажирано с дискриминацията и социалното конструиране на жената вътре в самия ислямски свят.

Следващата глава прави обзор на фундаментализма, като разкрива амбивалентността и сложността на това понятие, осцилиращо между правото да съхраниш традиционния си религиозен начин на съществуване и културни практики и насието, упражнявано в собственото семейство, общност или пък срещу другите, схващани като заплаха пред единствения истинен, легитимен живот. Главата е интересна, задълбочена и спокойно би могла да се превърне в тема на самостоятелно изследване. Остава като че ли обаче неизяснено докрай отношението на авторката към фундаментализмите, особено в контекста на мултикултурната интеграция. А трябва да се има предвид, че са налице също християнски, а и секуларни, политически фундаментализми. Нека това остане като въпрос към докторантката.

Последната, емпирична част от работата е, бих казал, най-ценната и приносна. Тя се състои от теренно проучване и анализ на базата на интервюта, проведени в Дома за временно настаняване за чужденци в село Бусманци. Тук вече се разкриват особености и нюанси, свързани с произхода и средата на интервюираните. Стават видими личният опит и преживяването на възможностите за интеграция, вписването в нова житейска и културна ситуация и т.н. Налага се

убеждението, че мюсюлманките като цяло не се чувстват дискриминирани в България, макар и да срещат трудности от различен характер в процеса на интеграция. Например не могат да посещават курсове по български, тъй като религиозното им поведение и навици не им позволяват да учат заедно с други мъже. Като общ извод и теза, авторката извежда твърдението, че България е традиционно толерантна към чужденците и другите религии, каквато е и глоболизиращата постмодерна етика на Европа. Тук е и съдържателно най-неубедителният момент. Ако тезата на дисертацията е вярна, как следва да обясним реакциите срещу бежанците в България от последните години, как да обясним Орбан, католическия националистичен фундаментализъм в Полша, Брекзит, възхода на десните популизми и ксенофобията в една либерална, толерантна Германия? Някак остава впечатлението, че текстът просто е оставил извън поглед реалността на последните години, за да остане при една по-лесна, проста като конструкция и послание теза. Наистина ли хората просто искат да станат толерантни, както се твърди на стр. 87: „хората не просто питат ‚Що е то толерантност?‘, а искат да знаят, за да станат толерантни“? Бих поставил този въпрос пред авторката: защо не е обърнато внимание на драматичните процеси от последните години, и как тя би ги вписала и разбрала през оптиката на своя инструментариум и водеща теза?

В заключение ще кажа, че текстът е написан много грамотно, с очевиден личен интерес и отношение към темата, развити са няколко тематични блока, които отварят посока за отделно, самостоятелно изследване, налице е задълбочен поглед към проблематиката, макар че цялостта и векторът на изследването на места се разбягват или „увисват“ в твърде общи и недостатъчно аргументирани постановки. Убеден съм, че при участието и помощта на научен ръководител, би се получил много по-убедителен и издържан във всяко отношение текст. Затова се обръщам към колегите от уважаемото жури, да дадат възможност на

докторантката да се обоснове, да отговори на поставените въпроси и критики, за да защити своя труд, преди да вземат окончателно решение дали подкрепят или не, представената докторска дисертация.

7.10.2018 г.

доц. д-р Тодор Тодоров